

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

М. І. Ніколаєв (Миколаїв, Ізмаїл)

ХРОНОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ІСТОРІЇ ОЛЬВІЇ IV–I ст. до Р. Х.

Як відомо, назва найбільшої давньогрецької колонії Північного Причорномор'я – Ольвії – перекладається як *щаслива*. Дійсно, загалом трагічна доля цього полісу має і *щасливу складову*. Зокрема, поряд із найзначнішими державами античного світу (Афіни, Мілет, Родос тощо), які мають власну хронологічну основу – календарі, – до нашого часу дійшов каталог *IPE I² 201* ольвійських епонімів – жерців Аполлона Дельфінія, тобто календар Ольвії IV–I ст. до Р. Х. Історіографія цієї видатної пам'ятки налічує три таких, що істотно різняться, періоди. Перший пов'язаний з інтерпретацією пам'ятки видавцем В. В. Латишевим як синхронного переліку городян Ольвії III ст. до Р. Х. Зазначимо, що упродовж першого періоду поступово накопичувалися суперечності в інтерпретації каталогу; виявилось, що у ньому присутні імена історичних осіб з лапідарних написів як IV, так і III ст. до Р. Х. тощо. Перший період до наших часів має своїх прихильників, тобто вчених, які проігнорували вказані суперечності. Другий період дослідження каталогу припадає на 80-ті рр. минулого століття та характеризується подоланням згадуваних суперечок; видатні вчені Ю. Г. Виноградов та В. В. Рубан одночасно та незалежно один від одного дійшли висновку, що каталог *IPE I² 201* є діахронним переліком ольвійських епонімів – жерців Аполлона Дельфінія, тобто календарем Ольвії. На жаль, другий період завершився лише констатацією цієї видатної ідеї; в рамках традиційної філології та епіграфіки виконати синхронізацію та всебічне вивчення діахронної пам'ятки було неможливо й дослідження зупинилися. П'ятнадцять років тому у 2008 р. нами була оприлюднена перша монографія, в якій започатковано новий, третій період дослідження пам'ятки – виконана в першому наближенні синхронізація та реконструкція епонімного каталогу *IPE I² 201* IV–I ст. до Р. Х. з початковою розбудовою основ просопографії елітних родин поліса¹. *Завдання синхронізації каталогу, що чверть століття вважалося нерозв'язним, було вирішено через застосування універсальних методів системного аналізу та математичного моделювання*. Починаючи з цього часу дослідження у вказаному річизі тривають постійно та на цей час трансформувалися в новий науковий напрям. Відповідно, *ціллю статті є короткий огляд здобутків та особливостей третього періоду дослідження каталогу IPE I² 201, зокрема, що їх отримано за декілька минулих років*.

Отже, головними завданнями після оприлюднення першої монографії стало як продовження системних досліджень та їхнє просування у наукові кола, так і захист від критичних нападів опонента.

Безумовно, введення до наукового обігу синхронізованого епонімного каталогу Ольвії спричинило закономірну полярну реакцію у середовищі науковців. Так, видатна археологиня В. В. Крапівіна будиши обізнаною щодо наших досліджень, всіляко їх підтримувала, зокрема, редагуванням, наданням копій важкодоступних наукових праць та навіть, на наше прохання, початком археологічних досліджень визначеної ділянки Ольвії тощо. Дослідниця, попри зайнятість, спеціально приїздила до Миколаєва на презентацію нашої першої монографії (Мал. 1).

Мал. 1. В. В. Крапівіна на презентації монографії.

Багато зробив для популяризації наших досліджень в Західній Європі видатний французький епіграфіст проф. А. Augat; він, також став доброзичливим рецензентом нашої другої монографії² (2014 р.). Дослідження підтримали відомі українські історики, акад. В. А. Смолій (Інститут історії України НАН України), проф. В. В. Ставнюк (КНУ імені Т. Г. Шевченка) та багато інших. З їхньою підтримкою пов'язується захист нашої докторської дисертації в

Інституті історії України протягом 2016–2017 рр. Одним із наслідків захисту є доведення факту, що *стародавні написи, зокрема, Ольвії можливо та необхідно досліджувати не тільки методами традиційної філології, а й за допомогою системного аналізу та математичного моделювання; втім, це є закономірною сучасною тенденцією в історичних науках загалом*. Так, понад двадцять років традиційними методами не вдалося розшифрувати «найдовший незрозумілий текст Північного Причорномор'я» з ольвійського некрополя ΒΑΔΩΠΙΣΘΕΣΠΚΑΙΛΗΣ / ΝΙΚΕΣΩΝΚΑΡΙΤΣΟΣ / ΒΑΔΕΓΟΣΑΓΙΩΝ (*SEG 50: 702,1*). На відміну від довільних фантазій проф. В. П. Яйленко «О царь же, снова *взываю* к тебе, и коли ты желаешь — очищай здоровое; обильно наполняй их, о царь же, настолько, насколько можно чистыми *свойствами*», нами із застосуванням системного аналізу та математичного моделювання цей текст прочитано як перелік із шести імен (в номінативі): Βαδάκης, Σωβίπολις, / Νικέρατος, Ἐλυώνε, / Βάδαρος, Ἰυσιών³. Отже, вчергове підходимо до очевидної істини: *дослідження стародавніх написів не є «монополією» філологів; ефект досягається через об'єднання спеціалістів різного профілю*. На жаль, втілювати цю просту істину в життя довелося не один рік. У цьому сенсі, останнім часом здійснилася наша мрія – почалася співпраця в тандемі з відомими французькими епіграфістами та істориками проф. M. Dana та проф. D. Dana⁴.

З іншого боку, ми зіткнулися із жорсткою та образливою за формою, втім, абсолютно беззмістовною критикою московського філолога, проф. В. П. Яйленко⁵ (згідно з відомою пірамідою Paul Graham⁶ така критика належать до найнижчого ступеня аргументації). Цей дослідник досі вважає каталог синхронним переліком городян Ольвії останньої чверті III ст. до Р. Х.; *датування каталогу вчений виконав через екстраполяцію на всі рядки єдиного хронологічного факту (sic)*⁷. Як відомо, *критерієм істини є багаторазовий успіх*. У цьому сенсі, за сорок років В. П. Яйленко не додав до своєї концепції каталогу жодного аргументу. Що більше, оскільки каталог IPE I² 201 є переліком осіб, діяльність яких охоплює майже 300 років, його сприйняття як групи сучасників призвело до неминучої появи непереможних хронологічних, палеографічних та просопографічних суперечностей. Відповідно, для підтримання власної моделі каталогу В. П. Яйленко вимушений приховувати певні факти, (їхня кількість постійно зростає), викривляти світліни написів, запускати в науковий обіг клонів історичних осіб із суміжних поколінь та використовувати вкрай агресивну риторичку до опонентів⁸. Чи це є наукою?

Здобувши зіставлення із сучасним літочисленням (синхронізацію) епонімний каталог поступово, з кожним роком набуває все більшого значення як хронологічне підґрунтя для побудови соціально-політичної історії Ольвійського поліса та Північного Причорномор'я, досліджень в нумізматиці, епіграфіці та просопографії. *Численні датування різноманітних написів лапідарної, магічної, керамічної та нумізматичної епіграфіки, що виконані на ґрунті синхронізованого каталогу, є взаємозалежними; не можливо змінити яесь одне датування не порушивши систему.* Відповідно, отриманий масив інформації потрібно сприймати загалом; до того ж заперечити чи подолати фундаментальні властивості матричної моделі каталогу неможливо. Треба, також зазначити, що *розбудова основ ольвійської просопографії дозволила перейти до просопографічної інтерпретації осіб, згадуваних у писемних пам'ятках, тобто відкинути моделювання історичних подій за участю реальних осіб на відміну від ономастичних студій, які не передбачають наявність історичного контексту*⁹. В науковий обіг була запроваджена й *просопографічна реконструкція – відновлення пошкоджених та/або скорочених імен історичних осіб.* Ефективність просопографічної реконструкції була нещодавно переконливо підтверджена: присутність імені епоніма 195 р. до Р. Х. Παντακλῆς Κλεομβρότου у фрагментованому напису SEG 58:766 доведена об'єднанням фрагментів SEG 58:766 та IOLB 125; відповідно, подолана критика В. П. Яйленко, яка базувалася на традиційному ономастичному підході до відновлення імен. Особливу ефективність просопографічна реконструкція показує у розшифровці монетних монограм¹⁰.

Наша третя монографія¹¹ (2022 р.) цілком присвячена хронології Північного Причорномор'я, що її відтворено на ґрунті епонімного каталогу Ольвії. Рецензентами цієї монографії є такі відомі вчені, як проф. В. М. Орлик (Центральноукраїнський національний технічний університет), проф. В. В. Ставнюк (КНУ імені Т. Г. Шевченка), проф. V. F. Stolba (Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, Germany). Зокрема, у монографії значна увага приділена подоланню наявних суперечок у хронології та інтерпретації подій декрету IPE I² 32 на честь Протогена та запропонована найточніша на сьогодні дата його прийняття – 222 р. до Р. Х. – рік Κλεομβρότος Παντακλέους. Обґрунтована дата загибелі правобережної хори близько середини передостаннього десятиліття III ст. до Р. Х., замість середини III ст. до Р. Х. Відповідно, різке погіршення умов повернення боргу ініціювало прийняття декрету IOLB 28+

29+123+*IPE* I² 240 на честь синів херсонесця Аполлонія у 215 р. до Р. Х. – рік Ἀγαθῖνος Δημάχου¹².

Накопичення в минулі роки досвіду досліджень в лапідарній епіграфіці дозволило перейти до надскладних для просопографічної інтерпретації монетних скорочень, монограм, легенд агораномних штампів та магічних заклять. Значний об'єм досліджень стосується ольвійської нумізматики: уточнення хронології та просопографічної інтерпретації імен монетних магистратів IV–II ст. до Р. Х., зокрема, «борисфенів». Важливо зазначити, що близько 70–80 % імен магистратів, згадуваних на «борисфенах» перших двох та останніх груп знайшли відповідність з епонімами збереженої частини каталогу *IPE* I² 201. Запропонована нова схема карбування «борисфенів», яка підтверджує та розвиває схему П. Й. Каришковського; новою інтерпретацією скарбу з долини р. Кучурган подолані деякі сумніви П. Й. Каришковського щодо карбування інших монет у проміжках між карбуванням «борисфенів». Після припинення емісії близько 218–217 рр. до Р. Х., «борисфени» були в обігу до кінця століття; на початку II ст. до Р. Х. вони були замінені монетами серії ВΣΕ. Саме максимальним знеціненням «борисфенів» пояснюються надвисокі тарифи на жертвоприносини, що їх запропоновано в декреті Семи *IPE* I² 76 останніх років III ст. до Р. Х.¹³

Не можливо не відзначити введення до наукового обігу цілої низки нових магічних написів Ольвії, які вперше набули просопографічне датування та просопографічну інтерпретацію реальними історичними особами, *на відміну від позбавлених історичного контексту традиційних філологічних, палеографічних та ономастичних студій*.

З'ясувалася можливість поширення хронологічних досліджень у географічному просторі – на ольвійському матеріалі отримала переконливе підтвердження альтернативна хронологічна схема херсонеського астиномного клеймування, що її запропонував проф. V. F. Stolba¹⁴. Що більше, у науці домінує дата заснування Неаполя Скіфського (180 рр. до Р. Х. за Ю. П. Зайцевим), яка базується на єдиному хроноіндикаторі – родоському епонімному клеймуванні (за G. Finkielsztejn). Через синхронізацію групи незалежних хроноіндикаторів (датування посвят Посидея та Євмена¹⁵, хронології астиномного клеймування Херсонесу Таврійського (за V. F. Stolba), уточненої хронології епонімного клеймування Родосу (за J. Lund)) підтверджена, встановлена у 80–90-х рр., дата заснування Неаполя кінцем III–початком II ст. до Р. Х. Новий хроноіндикатор Неаполя Скіфського (хронологія попередньої історичної ситуації в Ольвії),

також, дає змогу (у розвиток досліджень Г. С. Русяєвої) уточнити цю гіпотезу. Отже, *Неаполь засновано близько 199–197 рр. до Р. Х. внаслідок виїзду (вигнання) після поразки в клановій боротьбі ольвійських родів Діонісіїв та Леократидів-Євресибіадів-Леопрепидів, які, ймовірно, мали контакти зі скіфською верхівкою*¹⁶. Є, також перспектива уточнення хронології деяких написів Західного Понта на ґрунті епонімного каталогу Ольвії.

Але каталог *IPE I*² 201 містить ще багато таємниць та проблемних питань, зокрема, розглянемо дослідження щодо визначення року завершення ведення каталогу. Свого часу, із застосуванням як графічної, так і аналітичної моделі нами була вирахована точна первісна кількість рядків у першому та другому стовпці каталогу. Вона збігається з розміром каталогу Мілета – 110 рядків. Але за історичними міркуваннями (гетський розгром) третій стовпець каталогу не був заповнений до кінця. У такому випадку, будь-яких аналітичних методів визначення його розміру не існує. Складності додає й фрагментарний стан третього стовпця. До того ж такий резерв, як *de visu* каталогу, якій зберігається у Москві, відсутній. Втім, гіпотези щодо завершення ведення каталогу з урахуванням історичної ситуації продовжують висуватися.

Так, один із рядків третього стовпця каталогу містить фрагмент Βα[...]. З урахуванням присутності в каталозі епонімів 313 та 223 рр. до Р. Х., Βάτακος Τζοθέου та Κόνων Βα[τάκου] ми, відповідно до просопографічних особливостей побудови каталогу, вважали, що цей фрагмент, також належить деякому Βά[τακος τοῦ δεῖνος] із другорядного роду Батаків¹⁷. Але, з накопиченням досвіду генеалогічних досліджень стала впадати в око хронологічна невідповідність цієї гіпотези традиції успадкування родових імен. Між тим, розташування в каталозі фрагмента Βα[...] відповідає 97/96 рр. до Р. Х., тобто *двохсотрічному ювілею заснування понтійської ери Мітрідатом I Кністом*. За аналогією з каталогами Мілета (*Miletos* 107) за 86/85 рр. до Р. Х. та, як варіант, Афін (*IG II*² 1715) за 88/87 рр. до Р. Х. нами обґрунтована ймовірна присутність у каталозі *IPE I*² 201 року βα[σουλὲς Μιθραδάτης] → «цар Мітрідат», що відповідає ювілейному 200-му року понтійської ери (97/96 рр. до Р. Х.).

Виявлену раніше низку лапідарних пам'яток часів Мітрідата VI Євпатора, відзначених епонімною датою, ми інтерпретували як підготовку до переходу Ольвії на понтійську еру. Очікуваним був перехід на нову еру в ювілейний 200-й рік понтійської ери. Але, каталог вели ще не менш одного–двох, або більше років. Відповідно, виникла нова гіпотеза: *ольвіополіти чекали 300-річного*

ювілею з початку ведення літочислення за епонімами – жрецькими храму Аполлона Дельфінія. Втім, недоліки такої гіпотези визначаються браком інформації про те, чи був перехід на понтійську еру в полісах Північного Причорномор'я синхронним, централізованим актом (царський указ), чи поліси переходили на нову еру самостійно? Відомо декілька фактів застосування понтійської ери в Північному Причорномор'ї у I ст. до Р. Х. Найдавніший із них – фанагорійський декрет *SEG* 41:625 88/87 рр. до Р. Х. про дарування цивільних прав найманцям. Є також ольвійська посвята Діогена Тієїва 78/77 рр. до Р.Х. та херсонеські монети Мітрідата Євпатора 74–72 рр. до Р. Х. Відповідно, в одному з варіантів інтерпретації 300-річчя ведення каталогу могло статися у 94–88 рр. до Р. Х., а початок його ведення – у 394–388 роках. до Р. Х. За такою гіпотезою каталог містив перелік із 300 епонімів; третій стовпець містив 80 рядків.

Важливий вклад у розбудову як ольвійської нумізматики, так і історичної хронології Ольвії був внесений у 2021 р. проф. В. М. Орликом. Дослідник увів до наукового обігу різновид ольвійської монети типу «Аполлон-горит»¹⁸ часів Мітрідата VI Євпатора. Унікальною особливістю цієї монети є наявність на аверсі перед портретом Аполлона літери *альфа* із ламаною гастою (*sic*). Видавець переконливо інтерпретував цю літеру як позначку року Аполлона – 105 р. до Р.Х. згідно із синхронізованим епонімним каталогом *IPE* I² 201 (мал. 2). Доречно нагадати читачеві, що *поштовхом до початку наших досліджень з синхронізації епонімного каталогу послужувала фундаментальна стаття П. Й. Каршиковського «Ольвийские эпонимы»*¹⁹. У цій статті дослідник, зокрема, запропонував реконструкцію початкових стрічок декрету *IPE* I² 35 (= *SEG* 28:647,2) на честь амісенського кібернета, як таких, що позначають епонімну дату: [ἱερῶμένου Ἀπόλλωνος] τοῦ μετὰ Ποσίδεον Ἀναξά[γύρου]... — «У жрецтво Аполлона, (що був) після Посидея Анаксагорова...». Така реконструкція свідчила, що епонімний каталог Ольвії утримував дві суміжні стрічки, відповідно, рік Ποσίδεος Ἀναξάγύρου та рік Ἀπόλλων Δίος?. Оскільки за історичними обставинами декрет *IPE* I² 35 датується близько 100 р. до Р. Х. це є ознакою розташування згадуваних років в правому стовпці каталогу. Дійсно, там були знайдені фрагментарні рядки, що позначають, відповідно, роки Посидея Анаксагорова (Ποσ[...]) та божества Аполлона (Ἀπό[...]). Отже, як підсумок, *не буде перебільшенням назвати видатного вченого Петра Йосиповича Каршиковського «хрещеним батьком» наукового напрямку з побудови хронологічного підрунтя історії Ольвії IV-I ст. до Р. Х.*

Мал. 2. Монета Ольвії, датована роком Аполлона –105 р. до Р. Х.
Фото проф. В.М. Орлика.

-
- ¹ Николаев Н. И. Политическая и культовая элита Ольвии IV–I вв. до н.э.: научное монографическое издание. Николаев. Шамрай. 2008. 262 с.
- ² Avram A. N. I. Nikolaev. Prosopografiya Olvii Pontiiskoi V v. do n.e.–I v. n.e. Oleg Filyuk. Kiev. 2014. 316 pp. //Ancient West & East. 2017. № 16, P. 441–442.
- ³ Николаев Н. И. Интерпретация магической надписи *DefOlb 24* с закодированным текстом // SP. 2022. № 6. С. 269–276.
- ⁴ Dana M., Dana D., Nikolaev M. Raretés onomastiques et recouplements prosopographiques. Réédition d'une défexion opistographe d'Olbia du Pont // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. 2022. № 223, P. 83–92.
- ⁵ Яйленко В. П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора в VII в. до н.э. – VII в. н.э. Санкт-Петербург: Нестор – история, 2017. 1024 с.
- ⁶ <https://nv.ua/ukr/opinion/piramida-gremma-v-debatah-cto-vazhnee-vsego-50017433.html>
- ⁷ Николаев Н. И. Критические заметки к монографии В. П. Яйленко «История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора VII в. до н.э. – VII в. н.э.» // Емінак. Науковий щоквартальник. Миколаїв. 2018. № 22–1. С. 155–159.
- ⁸ <https://www.academia.edu/43668027>
- ⁹ Николаев Н. И. Просопографическая реконструкция сокращенных и фрагментированных имен исторических лиц (на примере Ольвии) // Емінак: наук. щоквартальник. 2019. № 1 (25). С. 149–157.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Николаев М. І. Хронологія Північного Причорномор'я IV–I ст. до Р. Х. Вибрані праці: монографія. Ізмаїл: ІДГУ. 2022. 288 с.
- ¹² За підсумками дослідження декрету на честь Протогена у 2022 р. отримано премію від асоціації німецькомовних дослідників у галузі греко-римської давнини – The Mommsen Society.

- ¹³ Ніколаєв М. І. Щодо епонімного датування монет Ольвії V–I ст. до Р. Х. // The Ukrainian Numismatic Annual. 2022. У друку.
- ¹⁴ Николаев Н. И. Ольвийские декреты в честь граждан Херсонеса в контексте локальных хронологий Ольвии, Херсонеса и Понтийского царства // Аристей. Вестник классической филологии и античной истории. 2017. № 15. С. 55–76.
- ¹⁵ Николаев Н. И. Неаполь Скифский в свете ольвийской просопографии // SP. 2019. № 6. С. 63–82.
- ¹⁶ Николаев Н. И. Об основании Неаполя Скифского // SP. 2020. № 6. С. 213–227.
- ¹⁷ Ніколаєв М. І. Хронологія Північного Причорномор'я IV–I ст. до Р. Х. Вибрані праці: монографія. Ізмаїл: ІДГУ. 2022. С.16.
- ¹⁸ Орлик В. М. Новый тип ольвийской медной монеты времен Митридата Евпатора // SP. 2021. № 6. С. 87–92.
- ¹⁹ Карышковский П. О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. 1978. № 2. С. 82–88.

В.А. Папанова (Бердянськ)

БРОНЗОВІ ВИРОБИ З ПРИМІСЬКИХ САДИБ ОЛЬВІЇ

Свого часу В. Крапівіна зазначила, що ольвійські артефакти з металу *«через погану збереженість зазвичай не піддаються спеціальним дослідженням. Краще вивчені вироби з бронзи та міді»*¹. І дійсно знахідки виробів із металу в Ольвії нечисленні. Ще менше їх розкопано на поселеннях ольвійської хори.

В цьому аспекті відрізняються дві приміські садиби, які досліджувалися у 2003–2015 роках². Вони датуються другою третиною V – початком III ст. до н. е (ойкос/οικος – Широка балка 6) та кінцем V – 30-ми роками IV ст. до н. е. (хоріон/χοριον – Широка балка 7)³. Окрім бронзових виробів тут розкопані різноманітні вироби з заліза (знаряддя праці, зброя) та свинцю (культові речі такі як букранії, лабриси, а також важки, пряслиця та ін.) (діаграма 1).

Зазначимо, що виробів з металу більше знайдено на ойкосі (діаграма 2). Це при тому, що його площа забудови становила 500 кв. м, а хоріону 1380 кв. м⁴.

Комплекс виробів з бронзи/міді з обох приміських садіб складається з понад 1000 екземплярів, які виявлені у їхньому культурному шарі та в похованнях сімейної ділянки ойкосу. Це – ольвійські монети (аси, борисфени, гіміхалки, діхалки, халки, дельфінчики) та істрійські; господарсько-побутові речі; предмети туалету та прикраси; зброя і предмети військового обладунку (вістря

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518